

Sıradışı Bir Sömürgecilik Teşebbüsü: Kont Voynoviç'in Esterabad'da Rus Kolonisi Kurması

*An Extraordinary Attempt of Colonization:
Earl Voyvonic's Establishing a Russian Colony Esterebad*

Doç. Dr. Abdullah TEMİZKAN*
Yrd. Doç. Dr. Ahmad Hesamipour KHELEJANI**

Özet

Rusya, 18. yüzyılın ikinci yarısında II. Katerina'nın devr-i iktidarında, Deli Petro'nun vasiyeti gereği, yayılcılık politikasının yönünü güneye çevirmiştir. Eski gücünü yitirmiş olan Osmanlı Devleti, bu yayılcı politikanın başlıca hedefi olmuştur. Ruslar, Kırım, Kafkasya ve Balkanlarda açılan cephelerde Osmanlı Devleti karşısında büyük başarılar kazanmıştır. Bu başarılar, Rusya'nın kendine güvenini artırdığı gibi yayılcılık iştahını daha da kabartmıştır. Bu ihtirasla gözlerini Hint alt kıtasına dikmiş olan Rusya, hedefine ulaşmak için yeni stratejik hedefler belirlemiştir. 1716 yılında Prens Bekoviç Çerkaskiy'in başarısız Hive seferinden sonra Rusya, Hindistan'a ulaşmak için bir sıçrama tahtası aramaya başlamıştır. Ruslar, Astrahan'dan gemilerle lojistik destek sağlanabilecek bir konumda bulunan Enzel'i tespit etmiştir. Rus yöneticileri, hem Türkistan'a hem de Hindistan'a ulaşmaya uygun bir mıntıkadaki Enzel'de bir Rus ticaret kolonisi ve askerî istihkâm kurmaya karar vermişlerdir. Bu maksatla Kont Marko Voynoviç kumandasında bir keşif ve işgal seferi düzenlenmesine karar verilmiştir. Bu makalede, seferin gerçekleşme sürecini Vasilij Potto'nun eseri ile Devrin Kacar kaynaklarını karşılaştırarak inceleyeceğiz.

Anahtar kelimeler: Mark Voynoviç, Hazar Denizi, Rus yayılcılığı, Kacar Hanlığı, Esterabad, Enzel

Abstract

Russia identified the direction of the expansionist policy of the demise of Petro the Great as southern in the second half of the 18th century and in the period of Katerina II. The Ottoman Empire, which lost its old strength, has been the main target of this expansionist policy. The Russians have gained great success against the Ottoman Empire in the opened fronts to the Crimea, the Caucasus and the Balkans. These achievements have increased not only Russia's self-confidence, but also expansionism appetite further. With this ambition, Russia, whose eyes are planted on the Indian subcontinental, has set new strategic targets to achieve its goal. After Prince Bekovich Cherkaskij's failed Hive campaign in 1716, Russia began looking for a springboard to reach India. Russians have determined Enzel where located on a position which can provide logistical support with ships from Astrakhan to Enzel. Russian executives have decided to establish a Russian trade colony and military fortifications in Enzel located

* Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, abduhah.temizkan@gmail.com

** Batman Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ahmad.hesamipour@batman.edu.tr

an area suitable to reach Turkestan and India. For this purpose, it was decided to carry out a discovery and occupation campaign under the command of Count Marko Voinovich. In this article, we will discuss the process of the realisation of this expedition by comparing works of Vasilij Potto with Kacar sources of this term.

Keywords: *Marc Voinovich, Caspian Sea, Russian Expsisonism, Kacar Kaganate, Astarabad, Enzel*

Büyük Petro'nun Rusya'ya çizdiği genişleme ve sıcak denizlere erişme misyonunu en fazla benimseyip politikalarını bu vasiyete göre belirleyen en etkili figür belki de Çarıçe II. Katerina'dır. Yedi Yıl Savaşları'ndan henüz çıkmış olan Rusya, burada kendisini fazlasıyla kanıtlamış olsa da toparlanarak ekonomisine ve Rus ordusuna bir çekidüzen vermek için zamana ihtiyaç duymuştur. Bu zamanı kazanmak için Nikita Panin, Kuzey Sistemi stratejisini geliştirmiştir. Bu, bir yayılma değil savunma stratejisidir. Bu strateji ile Panin, hem İsveç ve Finlandiya'nın saldırılarına açık olan başkent St. Petersburg'u güvenceye almayı hem de en ciddi tehdit olarak gördüğü Osmanlı Devleti'ne karşı kendini emniyete almayı hedefliyordu. Rusya, Kuzey Sistemi stratejisi ile Baltık bölgesinde ve Doğu Avrupa'da kontrollü bir istikrar ortamı sağlamakla kalmıyor aynı zamanda Habsburgları da baskı altında tutuyordu [Vernadskiy 2011: 210]. Tam bu sırada Prusya kralı Friedrich, Rusya'ya reddedemeyeceği bir ittifak teklifinde bulunarak hem kendini Rusya'ya karşı güvene almayı hem de Rusya ile müttefik olmayı hedeflemiştir.¹ Friedrich, bu amacına ulaşmış ve II. Katerina'yı 1771 yılında Lehistan'ı paylaşma konusunda ikna etmiştir. Ancak bu istek, Panin'in Kuzey Sistemi stratejisi ile çelişmektedir. Bu durum Panin'e muhalif olan ve başını Katerina'nın yeni gözdesi Prens Patyomkin'in çektiği yayılmacılık yanlısı cephenin Panin'i gözden düşürerek Rus İmparatorluğu'na yeni bir yön vermeleri ile neticelenmiştir. Bu yeni yön, Petro'nun sıcak denizlere inme ideali ile de örtüşen ve ciddi anlamda yayılmacılık arzusu taşıyan bir politik istikamettir. Rusya, bu genişleme isteğini başlangıçta Fransa ve İngiltere'nin Amerika kıtasındaki çıkarları nedeniyle birbirleriyle yıpratıcı bir savaşa girmelerini fırsat bilerek Lehistan topraklarını Prusya ve Avusturya ile paylaşma fırsatçılığı ile göstermiştir [Kennedy 1991: 137].

Prusya karşısında gösterdiği muvaffakiyet ile tüm Avrupa'ya kimseye ihtiyacı olmadığını ve ne denli dinamik bir güç olduğunu gösteren Rusya'nın kendine güveni artmışsa da Fransa ve İngiltere'nin şimşeklerini de erkenden üzerine çekmek istemediği için Doğu Avrupa'ya ilişkin heveslerini Polonya ile sınırlı tutmuştur. Diğer taraftan Avrupa devletleri de Rusya'yı hesaba katmadan Avrupa'da plan yapmanın artık mümkün olmadığını anlamışlardır [Mckay vd. 2011: 256].

Avrupa'da daha fazla yayılamayacağını kabullenen Rusya bu iştihasını tatmin etmek için başka istikametlerde yayılma alanı arayışına girmiştir. Bu aşamada çok kısa bir sürede ele geçirecek sömürmek suretiyle içini boşalttığı Sibirya'dan² sonra önünde Güney sınırlarında yer alan Kırım Yarımadası, Kafkasya ve Türkistan seçeneklerinden birini değerlendirmek kalmıştır. Bu yayılmacılık iştahı ile Rusya'nın ilk gözüne kestirdiği ülke, Osmanlı Devleti olmuştur. Bilhas-

¹ Taksim nasıl olacağı, 5 Ağustos 1772'de St. Petersburg'da Rusya, Prusya ve Avusturya tarafından imzalanan bir dizi konvansiyon ile belirlendi. Rusya'nın kaba kuvvetle tehdidi Lehistan Dieti'ni bu konvansiyonları onaylamaya mecbur etmiştir. Derek Mckay & H.M. Scoot Büyük Devletlerin Yükselişi 1648-1815, Çev. Eşref Bengi Özbilen, İstanbul 2011, s.264-265.

² Rus Çarlığı'nın Sibirya'yı sömürgeleştirmesi için bk. W. Bruce Lincoln, Vahşi Batı Sibirya ve Ruslar, Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul 1996.; Hadi Atlası, Sibir Tarihi, Çev. Eser Havare, Ankara 2016.

sa Kırım'ı ele geçirmeyi Karadeniz hâkimiyeti ve sıcak denizlere inmek için önemli bir sıçrama tahtası olarak gören Rusya, Kırım'a hayati bir önem atfediyordu. Bu maksatla Osmanlı Devleti'ne karşı ilan edilen 1768 savaşı, Rusya'nın Osmanlı ordularını tarumar etmesi ile sonuçlanmıştı [Muahedat Mecmuası 2008: C. III, 254-274; Kennedy 1991: 141; Mckay vd. 2011: 268]. Bu savaşın neticesinde imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşmasıyla Kırım'ın bağımsız bir devlet şeklinde Osmanlı Devleti'nden koparan Rusya'nın bir sonraki adımı, 1783'de bir bahane ile adayı işgal ve ilhak etmek olacaktır [Matveeva 1999: 5].

Osmanlı Devleti 1780'li yıllarda kabına sığmayan Rusya'nın yayılmacılık heveslerine set çekmek için Kafkasya'da tutunmaya çalışırken Rusya, aynı tarihlerde Osmanlı Devleti'nin bu hamlesine bir doğrudan bir de dolaylı cevap vermiştir. Bu hamlelerden en önemlisi Kuzey Kafkasya'da inşa ettiği Kozak Hattı'dır. Bu hat, Terek ve Kuban nehirlerini temel alarak bu nehirlerin kuzeyindeki verimli siyah topraklarda Rusya'nın Hıristiyan Rus ve Kozak nüfusu iskân ederek kendisi için güvenli bir tampon bölge oluşturduğu hattır. İkinci cevap ise Türkistan ile ilgili planlarını yapmak için güvenilir bilgiye ihtiyaç duyan Rusya'nın, bölgeye sızmanın yollarını keşfetmesi maksadıyla Prens Bekoviç Çerkaski kumandasında bir müfrezeyi Türkistan'a yollamasıdır. Ancak Çerkaski'nin bu seferi felakete sonuçlanmış ve Rusya, ihtiyaç duyduğu bilgiye ulaşamamıştır [Poujol 1991: 759; Vernadskiy 2011: 206]. Türkistan'da ticaret vasıtasıyla yerleşmek ve mümkünse buradan da Hindistan'a uzanmak niyetindeki Rusya, başka fırsatlar kollamaya, akla gelmedik teşebbüslerde bulunmaya başlamıştır [Potto 2007: 68]. Bu uzun vadeli planını uygulamaya koyan Rusya 1780'de Hazar çevresindeki siyasî teşekküllerin politik hamlelerini boşa çıkartarak Kacar Türk Hanedanı'nın idaresindeki Mazenderan bölgesinin Hazar Denizi kıyısındaki Esterabad Limanı'na asker çıkartmıştır.³

Voynoviç'in Hazar Ötesi Seferi

Hazar Denizi'nin doğusundaki bozkırı Hindistan'a sıçramak için uygun bir başlangıç olarak gören Rusya, orada bir koloni kurmanın planlarını yapmaya başlamıştır. Bu planı Deli Petro'nun vasiyetini benimseyen II. Katerina'nın gözdesi Prens Patjomkin tasarlamıştır. Hazırlanan plan uyarınca Hazar Denizi'nin doğu sahillerinde sağlam bir noktayı ele geçirmek için öncelikle bir keşif seferi tertip edilmiştir [Potto 2007: 83]. Devrin önemli Kacar kaynaklarından biri olan Ravzatü's-Sefâ-i Nasirî'de ticaret maksadıyla Bender Enzeli kıyısına gelen Rusların birkaç gün Reşt kentinde dolaştıktan sonra Amül, Sarî ve Barfuruşan (Babül)'e gelerek Hazar Denizi'ne yakın kıyıları, limanları ve yol güzergâhı üzerindeki geçitleri titizlikle incelediklerini bildirmektedir. Bundan sonra Ruslar Eşref ve Ferahabad'a giderek dağ, çöl, orman, deniz, değişik binalar ve saraylarla birlikte garip hayvan ve kuşları resmederek kendilerince önemli gördükleri her bilgiyi kayıt altına almaya çalışmışlardır [Tarih-ı Ravzatü's-Sefa: 7266]. Gerek kendi Sibiryâ tecrübeleri gerekse Avrupa'nın sömürgecilik taktiklerinden faydalanan Ruslar, bir yeri sömürmeden önce antropolojik bir araştırma ile bölgenin coğrafyasını, yaşayan yerli halkları ve onların dillerini ve medeniyetlerini etraflıca tanımak için veri toplama işlemini yapmaları gerektiğini çoktan anlamışlardı. Burada da Rusların bu aşamayı titizlikle uyguladıkları görülmektedir.

Ruslar bir taraftan da asıl sefer için hazırlıklarını gizli ancak hummalı bir şekilde devam ettiriyorlardı. Bu maksatla Astrahan'da üç savaş fırkateyni, bombardıman gemisi ve dört nakli-

³ Bu hamle ne Osmanlı Devleti'nin ne de Kacar Türk Hanlığı'nın beklediği bir gelişmedir. Bu hamleyi kroniğinde etraflı bir şekilde anlatan Vasiliy Potto'nun verdiği bilgileri, devrin Kaçar kaynakları ile karşılaştırmak teknik olarak bir zorunluluk olmuştur.

ye botu büyük bir gizlilik içinde donatılmıştı. O vakitler Astrahan'da ikamet eden General Suvarov, bu görevin kendisine verileceğini sanıyordu. Lakin 1780 yılının 11 Haziran'ında hemen herkesi hayretler içerisinde bırakarak St. Petersburg'dan Astrahan'a genç bir Kurmay Yüzbaşı olan Kont Voynoviç çıkagelmış ve gelir gelmez bütün ihtiyaçları tedarik etmiştir. Haziran'da donanmayı devralan Voynoviç, donanmayı Derbent ve Bakü hanlarının dikkatli ve tehditkâr nazarlarından gizlemeyi başararak Türk Kacar Hanlığı'nın idaresindeki İran kıyılarına ulaştırmayı başarmıştır. Öncelikli amacı Hazar Denizi'ndeki adalardan birinde müstahkem bir mevki oluşturmak ve Rus ticaret yolunu Hive, Buhara ve Hindistan'a kadar uzatmayı denemekti. Üç haftalık bir seyirden sonra Mazenderan bölgesindeki Esterabad körfezine demir atmıştır. Şehirden 60 mil uzaklıkta ve etrafı karlı dağlarla çevrili limanda konaklamaya başlamıştır.⁴ Voynoviç gizlice gelse de Kacar kaynakları durumun farkındadır ya da en azından sonradan meseleyi kavramış ve metinlerini ona göre inşa etmişlerdir. Ravzatü's-Sefâ-i Nâsirî, Voynoviç'in gemilerinin savaş malzemesi ile dolu olduklarını ve ağır silahlara sahip olduklarını belirtmektedir [Tarih-i Ravzatu's-Sefa: 7266]. Neden Esterabad şehri seçilmiş diye baktığımızda İran ve Türkistan'ı birbirine bağlayan kadim kervan yolunun buradan geçtiğini görüyoruz. Dolayısıyla burasının tesadüfen seçilmediğini, başta dile getirdiğimiz keşif seferi sonucunda seçildiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Ayrıca Deli Petro'nun İran seferi sırasında Mazenderan bölgesinin tamamının ve elbette Esterabad'ın Ruslara terk edildiğini biliyoruz. Bu nedenle Rusya'nın tarihî hafızasında Esterabad ve kervan yoluna dair bilgiler bulunduğunu söyleyebiliriz.

Voynoviç'in donanmasıyla Esterabad limanına girdiği sırada İran'ın içerisinde veraset savaşları devam etmekteydi. Rakiplerden en güçlü olanı Esterabatlı Ağa Muhammed, "han" oldu ve İran'ın yeni Kacar Türk Hanedanı'nı kurdu. Voynoviç; Esterabad, Mazenderan, Gilan ve Reşt'i ele geçirmiş Kazvin şehrini muhasaraya almış olan Ağa Muhammed Han'a gizli bir teklifte bulundu. Ağa Muhammed Han kendisine gönderilen elçiyi nazik bir şekilde kabul etti ve Potto'nun iddiasına göre Rus kasabası Gorodovin'in kurulacağı Esterabad kıyılarını Ruslara terk etti [Potto 2007: 84; Tarih-i Ravzatu's-Sefâ: 7266]. Ravzatü's-Sefâ-i Nâsirî ve Tarih-i Kacariyye, Voynoviç'in bu izni Ağa Muhammed Han'dan değil de onun yeğeni olan Feth Ali Şah'tan aldığını belirtmektedir [Tarih-i Ravzatu's-Sefâ: 7266]. Sadece Tarih-i Muntazam-i Nasirî, Voynoviç'in bu izni Ağa Muhammed Han'dan aldığını teyit etmektedir [Tarih-i Muntazam-i Nasirî 1393: 1390]. Ancak Potto, Voynoviç'in gizli teklifinin ne olduğunu belirtmemektedir. Kacar kaynakları bu izin alma olayını biraz farklı vermektedirler. Tarih-i Muntazam-i Nasirî, Voynoviç'in Ağa Muhammed Han'dan Rus tüccarların ticarî işlerle daha kolay iştiğal edebilmeleri ve bir "Darü'l Mu'amele" yapabilmek için izin istediğini fakat Voynoviç'in Darü'l Mu'amele yerine Esterabad'a 12 fersah⁵ mesafede Enzel olarak bilinen yerde çok sağlam bir kale inşa ettirdiğini bildirmektedir. Voyno-

⁴ Kont Marko İvanoviç Voynoviç, Adriyatik Denizi sahillerindeki Slav memleketlerinden idi ve küçük yaştan itibaren kendisini denizciliğe adanmıştı. Rusya'nın hizmetine ilk Türk-Rus savaşı sırasında Karadeniz donanmasında gönüllü olarak girmişti. Cesareti ve denizcilik bilgisi ile kısa sürede Çarıçenin ilgisini kendi üzerine çekmeyi başarmış ve Çarıçe Katerina onu "Slava" firkateynine komutan olarak atamıştır. Onun komutasında birçok göreve katılmış ve dördüncü dereceden Aziz George nişanıyla ödüllendirilmiştir. Потто, age, s.83; Kacar kaynakları Voynoviç'in adını farklı vermektedir. Ravzatü's-Sefâ "Krafts" adını verirken Tarih-i Muntazam-i Nasirî "Vuvanoviç" şeklinde vermektedir. Nasihu't-Tevarih ise "Kirefsk" şeklinde zikretmektedir. Muhammed B. Havendşah Mirhond & Rızakulu Han Hidayet, Tarih-i Ravzatu's- Sefa fi Siretü'l-Enbiya ve'l-Mülûc ve'l-Hulefâ [Ravzatü's-Sefâ-i Nâsirî, C.XIII, Yayınevi: Esatir, Tahran (tarihsiz), s.7265.; Muhammed Hasan b. Ali itimadu's-Saltana, Tarih-i Muntazam-i Nasirî , Hazırlayan: Muhammed İsmail Rızvanî , C.III, Yayınevi: Dünya-yı Kitap, Tehran , s.1390]. [Muhammed Takî b. Muhammed Ali Sipihri, Nasihu't-Tevarih (Tarih-i Kacariyye), C.I, Hazırlayan: Cemşid Kıyanfer, Yayınevi: Esatir Tahran 1377 H.Ş. s.43].

⁵ Eskiden kullanılan, yaklaşık olarak 5 km. tutan bir uzunluk ölçüğü.

viç, inşa ettirdiği bu kalenin içerisine 18 top ve külliyetli cephane yerleştirmiştir [Tarih-i Muntazam-ı Nâsirî 1393: 1390]. Ravzatü's- Sefâ-i Nâsirî ise Voynoviç'in Şehzade Feth Ali Şah'tan bir parça yer istediğini, Feth Ali Şah bu yeri verdiği için ise burada bir bina inşa ederek bir müddet ticaret yaptığını, ilk fırsatta ise demir edevatıyla bir kale inşa ettiğini belirtmektedir [Tarih-i Ravzatü's-Sefâ: 7266]. Tarih-i Kacarîyye de Voynoviç'in ticarî işler yapmak için bir yer talep edip akabinde askerî maksatlı bir kale inşa ettiğini dile getirmektedir [Tarih-i Kacarîyye 1377: 43]. Kacar kaynaklarının Voynoviç'in bir hile yaptığı ve yer talebinde bulunurken asıl amacını beyan etmediği konusunda hemfikir oldukları görülmektedir. Halbuki Potto, Ağa Muhammed Han'ın Rus ticaret kolonisinin getireceği kârı önceden görerek kendi işçilerini Voynoviç'in emrine verdiği ayrıntısını verirken hiçbir şekilde askerî maksatlı bir kale yapma talebinde bulunulduğunu zikretmemektedir. Potto'ya göre Kacarlılar, Rusların yaptığı tahkimatı sık sık maruz kaldıkları vahşî Türkmen akınlarından koruma sağlayacağı beklentisiyle engellemeye kalkışmadılar [Potto 2007: 84]. Potto, kalenin, inşa edilen ticaret kolonisini vahşî Türkmenlerden korumak maksadıyla edildiğini ve adeta doğal bir sonuç olduğunu ima etmektedir: "*Voy-noviç vakit kaybetmeden yerleşim yerlerini inşa etmeye başladı, onu vahşî Türkmenlerden savunma bahanesiyle de gemi ve firkateynlerden indirdiği on sekiz toptan müteşekkil bir savunma birimi oluşturdu. Seçilen yer bölgeye hâkim olmak bakımından bol kazanç elde etmeye son derece müsaitti. Burası hem güvenlik bakımından hem de limana hâkim olmak bakımından yüksekçe bir yerde konulanmıştı*" [Potto 2007: 83]. Potto aslında bölgeye hâkim olmak ve limana hâkim olmak ifadeleriyle yer seçimi ve kale inşa etmekten muratlarının ne olduğunu okuyucuyla paylaşırken Voynoviç'in, amacını Ağa Muhammed Han'a bildirmek zorunda olmadığını da ima etmektedir. O devirde sömürgecilik oyununun böyle oynandığını, bu oyunun kuralları arasında hile yapmanın da bulunduğunu ya da asıl amacı gizlemenin bir hile olmadığını düşünülüğünü söylemek yanlış olmayacaktır.

Potto, Ağa Muhammed Han'ın izin verirken sahip olduğu ruh hâlinin öylece devam ettiğini, kısa süre sonra Reşta ve Kazvin'den kovulduğunu bu nedenle Rusların komşuluğundan korkmaya başladığını ifade etmektedir [Potto 2007: 83]. Ravzatü's-Sefâ-i Nâsirî de aldıkları izin şartlarına dâhil olmadığı halde bir kale inşa eden Rusların kendi pahalı eşyalarını halka ucuz satıp halkın değersiz mallarını ise pahalıya satın adlıklarını ve civarda bulunan vahşî köylüleri kendi tuzaklarına çektiklerini belirtmektedir. Bu durumun saraydaki akıllı devlet erkânının kulağına gittiğinde gerekli tedbirlerin alınmaya başlandığını da eklemektedir. Şehzade Feth Ali Şah'ın bu durumu bir yazı ile Ağa Muhammed Han'a rapor ettiği ve Ağa Muhammed Han'ın bu durumun önüne geçmek için çareler aramaya başladığı belirtilmektedir [Tarih-i Ravzatü's-Sefâ: 7267]. Tarih-i Kacarîyye de aynı bilgileri verirken Tarih-i Muntazam-ı Nâsirî, Ağa Muhammed Han'ın o sıralar Esterabad taraflarında olduğunu ve kaleyi görmeye gittiğini, gördükten sonra durumun künhüne vakıf olduğunu ve çareler aramaya başladığını belirtmektedir [Tarih-i Kacarîyye 1377: 43].

Rusların komşuluğundan korkan Ağa Muhammed Han'ın Voynoviç'in esir edilmesini emrettiğini onun bu suretle kale ve limanın imha edilmesini sağlamayı hedeflediğini belirten Potto, bu girişimi bir şark kurnazlığı olarak takdim etmektedir [Potto 2007: 84]. Kale inşa ederken Voynoviç'in yaptığı hileyi şark kurnazlığı olarak görmeyen Potto, burada oryantalist bakış açısını açık bir şekilde yansıtmaktadır. Ravzatü's-Sefâ-i Nâsirî'de Şehzade Feth Ali Şah'ın Rusların izinsiz inşa ettiği kaleyi giderek yerinde gördüğünü hatta Voynoviç ile aralarında hediyeleşme olduğunu Voynoviç'in şehzadeyi yemeğe davet ettiğini ancak onun kabul etmediğini belirtmektedir. Buna mukabil Feth Ali Şah'ın kendi maiyetinde bulunan Hacı Muhammed İmranlu'ya Rusları yakalamasını emrettiği ifade edilmektedir. Tarih-i Kacarîyye'de Şehzade Feth Ali

Şah'ın ferasetiyle Rusların asıl amacını anladığını ve en sonunda Voynoviç ve adamlarının yakalanıp zincire vurulmasını istediği anlatılmaktadır. Tarih-i Muntazam-ı Nâsırî'de ise diğer kaynakların hilafına yemeğe davet etme ve tutuklatma işlemini Ağa Muhammed Han'ın yaptırdığı dile getirilmektedir [Tarih-i Ravzatu's-Sefâ: s.7267; Tarih-i Kacarîyye 1377: 43; Tarih-i Muntazam-ı Nasırî 1393: 1391].

Potto, Voynoviç ve adamlarının 15 Aralık 1780'de Esterabad Valisi tarafından Peygamberin doğum günü kutlamaları münasebetiyle davet edildiğini ve Voynoviç'in bu daveti memnuniyetle kabul ettiğini beyan etmektedir. Emirindeki bütün yöneticilerle birlikte davete icabet eden Voynoviç'in hiçbir şeyden şüphelenmediğini ancak saraya vardıklarında bir ordu tarafından karşılandıklarını belirten Potto, halkın çılgınlıkları ve büyük bir gürültü ile karşılandıklarında birden bire içlerine bir ihanet şüphesi düştüğünü dramatik bir üslupla aktarmaktadır. Voynoviç ve adamları durumu anlamış olmalarına rağmen geri dönmeyi yakışık almayacağını düşünerek kaderlerine razı olarak oturup beklemek zorunda kalmışlardır. Uzun bir süre diken üzerinde oturduktan sonra kalkmak için validen izin istediklerinde Vali, Ağa Muhammed Han'ın onların tutuklanması emrini bildirmiş ve behemehâl orada davete katılanların tamamı tutuklanıp zindana atılmıştır [Potto 2007: 84]. Potto'nun bahsettiği Esterabad Valisi Ravzatü's-Sefâ-i Nâsırî'de belirtilen Hacı Muhammed İmranlı olmalıdır [Tarih-i Ravzatu's-Sefâ: 7267].

Tarih-i Kacarîyye, Voynoviç ve maiyetinin tutuklandıktan sonra şahın sarayına gönderildiğini Ağa Muhammed Han'ın kendilerine sitem ettiğini ve daha sonra onları affederek hilat giydiren hediyeler vererek memleketlerine gönderdiğini belirtmektedir [Tarih-i Kacarîyye 1377: 43]. Ravzatü's-Sefâ-i Nâsırî ise bu sitem lafzını daha da açarak karşılıklı konuşmalar ve korkutma ve tehditlerden sonra bir uzlaşmaya varıldığı, dostluk içeren bir mektup ve maiyetine bilgili bir kişi verilerek memleketine yollandığı bilgisini vermektedir [Tarih-i Ravzatu's-Sefâ: 7267]. Buna mukabil Voynoviç şehir halkından birisinin maiyetine elçi olarak verilmesini talep etmiş ve bu isteği kabul edilmiştir [Tarih-i Kacarîyye 1377: 43].

Vali'nin tutuklamalardan sonraki hedefi, Rusların izinsiz inşa ettikleri kale olmuştur. Kaleyi ele geçirmek üzere yapılan saldırı kaledeki askerler tarafından püskürtülmüştür. Potto, kaleye saldıran Kacar kuvvetlerinin yakınlardaki ormanda yakaladıkları 30 kadar Rus'u oracıkta katlettikleri bilgisini vermektedir. Ancak biz bu bilgiyi Kacar kaynaklarından teyit edemedik [Potto 2007: 84]. Rus kalesini ele geçirmeyi başaramayan vali tutukladığı subayların yardımına ihtiyaç duymuş ve Voynoviç'ten yardım istemiştir. Voynoviç esir bir Rus subayının emir verme yetkisinin olmadığını eğer tutuklanan subaylardan biri serbest bırakılırsa onun kalenin tahliye edilmesini sağlayabileceğini beyan etmiştir. Bu talep karşısında vali tereddüt etmişse de sonunda Kurmay Yüzbaşı Baskakov'u serbest bırakmayı kabul etmiştir. Eğer gereğini yaparak kaleyi tahliye etmezse geride kalanları öldüreceklerini söyleyerek uyarıyı ihmal etmemiştir. Yüzbaşı Baskakov, bu talepleri yerine getirdiğinde Kacarlılar da esir Rus subaylarını serbest bıraktılar. Ancak tam olarak serbest kalabilmeleri için Sarı şehrindeki halk mahkemesinde yargılanmaları gerektiği iddiasıyla iki hafta daha baskıya maruz kaldılar. En sonunda Ağa Muhammed Han'ın affı ile özgürlükleri kendilerine iade edilmiştir [Potto 2007: 85]. Potto'nun verdiği bu bilgilerin büyük kısmını Kacar kaynaklarında göremiyoruz. Yüzbaşı Baskakov olayından hiç bahsedilmediği gibi Voynoviç'in esir olduğu yerden bir yazı yazmak suretiyle kaledeki askerlerine emirler verdiği bilgisi verilmektedir [Tarih-i Muntazam-ı Nasırî 1393: 1391].

Potto bu olaydan sonra Ağa Muhammed Han'ın yaptıklarından çok pişman olduğunu, hatta Rus kolonisi kurması için bizzat mektupla teklifte bulunduğunu ancak Voynoviç'in artık ona güvenmediği için bu teklifi kabul etmediğini belirtmektedir. Sefer sonunda filo önce Bakü'ye uğramış oradan da Astrahan'a intikal etmiştir. St. Petersburg'a dönen Voynoviç, burada çok iyi

karşılanmış, terfi ettirildiği gibi kendisine bir de pırlantalı yüzük hediye edilmiştir. Bundan sonra "Katerina'nın Şanı" isimli gemiye kaptan olarak atanmıştır. Bu olaydan sonra Enzel'deki Rus kolonisi 1792 yılına kadar varlığını devam ettirmiştir [Potto 2007: 85].

Sonuç

18. yüzyılda yayılmacılık politikasını sömürgecilik ve oryantalist merakla birleştiren Rusya, Batı'ya doğru genişleme ihtimali kalmayınca yönünü doğuya ve güneye yöneltmiştir. Kırım ve Kafkasya en yakın hedefler olarak belirlenmiştir. Rusya'nın böylesi bir denizaşırı sefer düzenleyerek koloni kurması beklenen bir hamle değildi. Ancak bu sefer, Rusya'nın uzak hedeflerini açık etmesi, ne kadar büyük düşündüğünün anlaşılması ve bu büyük düşünmenin sınırlarının nereye kadar uzanabileceği noktasında çok önemli ipuçları vermektedir. İran coğrafyasında bir koloni kurmak sadece bu görünür amacı değil daha ilerdeki Hindistan'a bir yol açma ve tarihî ipek yolu güzergâhını tutarak Türkistan'a sirayet etmek için stratejik bir noktayı tutma olarak değerlendirilmelidir. Bu olayda görüldüğü gibi Rus Devleti bu işi çok ciddi bir şekilde planlamış ve en uygun kişiyi seçerek operasyonun başına geçirmiş ve planı uygulamıştır. Rusya açısından da bu teşebbüs kendi gücünün sınırlarını görmek ve uzak coğrafyalarda neler yapabileceğini tecrübe edebilmek bakımından önemli sonuçları olan bir girişim olmuştur. Uzun yıllar boyunca Batı'nın doğrudan hedefi olmayan İran coğrafyasındaki en güçlü siyasal teşekkül olan Kacar Türk Hanedanı bakımından ise kuzeydeki zorlu rakibinin kendi toprakları üzerindeki emellerini görmesi ve karşı hamleler yapması bakımından son derece öğretici olmuştur.

KAYNAKÇA

- 📖 ATLASÎ Hadi [2016]. *Sibir Tarihi*. Çev. Eser Havare, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- 📖 KENNEDY Paul [1991]. *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri (1550'den 2000'e Ekonomik Değişme ve Askerî Çatışmalar)*, Çev. Birtane Karanakçı, Ankara: İş Bankası Yayınları.
- 📖 LİNCOLN W. Bruce [1996]. *Vahşi Batı Sibirya ve Ruslar*. Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: Sabah Kitapları.
- 📖 MATVEEVA Anna [1999]. *North Caucasus; Russia's Fragile Borderland*. London: The Royal Institute of International Affairs
- 📖 MCKAY Derek & SCOOT H.M. [2011]. *Büyük Devletlerin Yükselişi 1648-1815*, Çev. Eşref Bengi Özbilen, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- 📖 MUAHEDÂT MECMUASI [2008]. C. III, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- 📖 MUHAMMED B. Havendşah Mirhond & Rızakulu Han Hidayet [Tarihsiz]. *Tarih-i Ravzatu's-Sefa fî Siretü'l-Enbiya ve'l-Müluk ve'l-Hulefâ (Ravzatü's-Sefâ-i Nâsirî)*, C.XIII, Tahran: Esatir Yayınevi.
- 📖 MUHAMMED Hasan b. Ali İtimadu's-Saltana [1393]. *Tarih-i Muntazam-i Nasirî* Hazırlayan: Muhammed İsmail Rızvanî, C.III, Tehran: Dünya-yı Kitab.
- 📖 MUHAMMED Takî b. Muhammed Ali Sipîhr [1377]. *Nasihü't-Tevarih (Tarih-i Kacariyye)*, C.I, Hazırlayan: Cemşid kiyanfer, Tahran: Esatir Yayınevi.
- 📖 ПОТТО В.А. [2007]. *Кавказская Война*, Москва: Tsentrpoligraf. (Potto, V.A. [2007] *Kavkazskaya Voyna*, Moskva: Центрполиграф).
- 📖 POUJOL Catherine [1991]. "1700-1840 Yılları Arasında Orta Asya'daki Rus Gezginleri Sömürge Öncesi Bilginin Niteliği ve İşlevi", *X. Türk Tarih Kongresi*, (22-26 Eylül 1986), C.III, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- 📖 VERNADSKİY George [2011]. *Rusya Tarihi*. Çev. Dođukan Mızrak & Egemen Mızrak, İstanbul: Selenge Yayınları.